

CSÁKÓ MIHÁLY ÉS AZ *EDUCATIO*[®]NAGY PÉTER TIBOR^{a,b}^aELTE TÁTK Oktatás- és Ifjúságkutató és Továbbképző Központ^bWesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóintézet

Beérkezett: 2021. október 6., elfogadva: 2021. október 24.

Csákó Mihály (1941–2019) életének 21. századra eső részében tevékenykedett az *Educatio* szerkesztőbizottságánál, előbb a szerkesztőbizottság tagjaként, majd főszerkesztőhelyettesként, végül a szerkesztőbizottság elnökeként (*Educatio*, 2001/1: 2; 2009/1: 2; 2015/1: 2). A folyóiratszerkesztés nem volt új feladat számára, részt vett a Magyar Szociológiai Társaság folyóiratának, a *Szociológiai Szemlének* a tanácsadó testületében, illetve a *Szociológiai Figyelő* (egy elméleti cikkek, főleg fordítások közlésére vállalkozó folyóirat 1985–2002 között) szerkesztőbizottságának elnöke is volt (*Szociológiai Szemle*, 1991/1: 2; *Szociológiai Figyelő*, 2000/1: 2).

Csákó kapcsolata az *Educatió*val korábban kezdődött, ennek objektivációjaként említhetjük, hogy az *Educatio* szerkesztésének sajátos konstrukciója szerint a tematikus számok szerkesztői – már ha nem tagjai eleve a bizottságnak – átmenetileg a szerkesztőbizottság tagjaivá válnak. Csákó szerkesztette az *Educatio* 14. számát *Elit* címen (1995/4).

Csákót számos korábbi szál kötötte a szerkesztőbizottsághoz. Leggyakoribb szerzőtársa Liskó Ilona (aki korábbi életrésztében Havas Gáborné néven írt) az *Educatio* állandó rovatának, a „Valóság”-nak a szerkesztője volt. Az alapító főszerkesztő Kozma Tamás már 1982-

ben, amikor Csákó aktív ellenzékiinek számított, szakmunkásképzés-ügyi beszélgetőpartnernek hívta őt az általa vezetett rádióműsorba (*Petőfi népe*, 1982. június 19.: 7). Két szerkesztőbizottsági tag (Lukács Péter és Sáska Géza) a nyolcvanas évek ellenzéki szubkultúrájában nagy fontosságú Szabó Miklós lakásszemináriumok szervezőjeként, melynek Csákó is tagja volt (SZENTIRMAJ LÁSZLÓ: *Polvax – Egy politikai klub a Kádár- és az Orbán-korszakban*. Budapest, Ir-ma Szamizdat KIADÓ, 2019: 35), ill. családi-baráti kapcsolatháló¹ tagjaként is üdvözölhették Csákó csatlakozását a szerkesztőbizottsághoz. Az egyik *Educatio*-alapító (Nagy Péter Tibor) a 90-es évek elejétől a Csákó vezette ELTE TÁTK oktatásszociológiai szakirány oktatója volt. Amikor Csákó 2000-ben a szerkesztőbizottság tagja lett, tagja volt a szerkesztőbizottságnak Hrubos Ildikó is, aki a Szociológiai Társaság elnökségében és az MTA Szociológiai Bizottságában dolgozott együtt Csákóval.² A „Kutatás

¹ https://archive.org/download/Csako_Mihaly_75/LukacsP20211014.pdf, https://archive.org/download/Csako_Mihaly_75/SaskaG20211014.pdf [Valamennyi internetes hivatkozás – egy kivétellel – letöltve: 2021. 10. 01.]

² <https://www.uni-corvinus.hu/download/cv/hrubos-ildiko?language=hu>

közben” rovatot Fehérvári Anikó (később egy ideig Csákó főszerkesztőhelyettes-társa, majd Csákó elnöksége alatt főszerkesztő) Csákó korábbi PhD-hallgatója vezette.³

Az *Educatio* szerkesztőbizottsági tagjainak jó része számára a még nem szerkesztőbizottsági tag Csákó nemcsak jóbarát, jó kolléga, hanem erős referenciaszemély is volt, akit gyakran kérdeztek arról, hogy „tetszik-e az *Educatio*”, tetszenek-e az egyes tanulmányok. (Sok tanulmányhoz azok *készülési szakaszában* fontos tanácsokkal járult hozzá, ez jól látszik az OSA-ban engedéllyel kutatható Csákó-levelezésből.)

Csákó révén új emberek vonódtak be a lapszerkesztési munkába. Így került be az *Educatio* szerkesztőbizottságába Csákó TÁTK-os szobatársa, az oktatásszociológiai szakirány fontos munkatársa, Bajomi Iván, s a közelmúltban kapott – e szakirány diákjai közül elsőként – Neumann Eszter felkérést egy lapszám tematikus szerkesztésére. Csákó – a TÁTK-ról nyugdíjba vonulva – 2009-ben a WJLF-re ment, ahol a Lukács Péter, majd Biró Zsuzsanna Hanna által vezetett tanszéken tanított, és a Nagy Péter Tibor vezette szociológiai kutatóintézetben kutatót.

Az *Educatio* mögött álló Oktatáskutató Intézet 2001-es válságperiódusában (melynek oka – mint mindig – az volt, hogy a fenntartó minisztérium nem nagyon rajongott e független szakmai intézményért)⁴ megalakult az ELTE Oktatás- és Ifjúságkutató és Továbbképző Központja Csákó vezetésével,⁵ tagok közé hívva az *Educatio* alapító tagjai közül Liskó Ilonát, Lukács Pétert, Nagy Péter Tibort, Sáska Gézát, felkérve (az akkor

már ex-Educatió, de gyakori szerző) Setényi Jánost, az *Educatio* szerkesztőbizottsági tag Bajomi Ivánt, Polónyi Istvánt.

Az MTA Szociológiai Tudományos Bizottság-tag Csákó által 2008-ban alapított oktatásszociológiai albizottság 22 tagja közül hárman (Darvas Péter, Nagy Mária, Setényi János) korábban vettek részt az *Educatio* szerkesztőbizottságában, heten pedig (Forray R. Katalin, Hrubos Ildikó, Kozma Tamás, Lukács Péter, Nagy Péter Tibor, Polónyi István, Sáska Géza) ekkoriban is tagok voltak, s a számszerkesztő pozíciót betöltő Somlai Pétert és Halász Gábort ideszámítva, azt mondhatjuk, hogy az oktatásszociológiai szakma eme „virtuális vezető testületének” felét Csákó az *Educatio* köréből látta indokoltnak meghívni.⁶

Csákó e kör iránti elismerése objektivációjának tekinthetjük, hogy összesen öt könyvkritikát, ill. nekrológot írt életében – s ezek többségére valamely szerkesztőbizottsági tag kontextusában került sor. (Az alábbi írások tartoznak e körbe: Hármasegység [Nagy Péter Tibor: Oktatás-történet-szociológia. Iskolkultúra könyvek, 2012]. *Magyar Tudomány*, 2013/5; A valóság kutatója – Liskó Ilona [1944–2008]. *Beszélő*, 2008/7–8; Egy alpműgyanus könyv. [Andor Mihály–Liskó Ilona: Iskolaválasztás és mobilitás, Iskolakultúra Könyvek, 2000]. *Esély*, 2000/6.)

A szerkesztőbizottság egyértelmű elismerését Csákó felé nemcsak azzal objektiválhatjuk, hogy Kozma emlékirataiban legfontosabb személyi kérdések között említi, hogy Csákót sikerült a szerkesztőbizottság frissen kreált főszerkesztőhelyettesi pozíciójára megnyernie (Kozma Tamás: *Erdei Séta*. ÜMK, Budapest, 2011: 291), hogy Csákó elnökségét (halá-

³ https://doktori.hu/index.php?menuid=192&lang=HU&sz_ID=712&show=1

⁴ LUKÁCS PÉTER: Kutatás vagy politikaformálás. *Educatio* 2001/1. pp. 94–102.

⁵ <https://tat.k.elte.hu/kutatokozpontok/oktatas/>

⁶ https://archive.org/details/mta_oktatasszociologiai_albizottsag/

láig), amikor maga a pozíció is megszűnt, a szerkesztőbizottság konszenzussal támogatta, hanem azzal is, hogy Biró Zsuzsanna Hanna életútinterjút készített vele a „Valóság” rovatba (*Educatio*, 2007/2: 285), s a szigorúan tematikus logikájú folyóirat egyetlen rendhagyó, nem tematikus számát Lukács Péter a Csákó hetvenedik születésnapja tiszteletére Nagy Péter Tibor által rendezett konferencia⁷ anyagából szerkesztette (*Educatio*, 2012/2). Csákó a „Társadalomtudósok három rendszerváltás idején” című sorozatban beszélt (Nagy Péter Tibor és a Csákó-tanítvány Sík Domokos kérdéseire felelve) először és utójjára hosszabban életéről és pályáivéről a nyilvánosság előtt.⁸

S végezetül Csákó emlékezetének és az *Educatio* köre kapcsolatának néhány további objektivációja: az *Educatio* (Kozma Tamás által írt) saját nekrológja (*Educatio*, 2018/3) mellett Sáska Géza egy társfolyóiratban emlékezett Csákóra (*Új Pedagógiai Szemle*, 2018/11–12). Csákó könyv- és irathagyatékát (az egyik a WJLF, a másik az OSA különgyűjteménye lett) – Csákó végakarátának megfelelően – Nagy Péter Tibor felügyeli, a halálakor szervezett Csákó-emlékülés⁹ négy felszólalójából három az *Educatio* köréből érkezett, a halála évfordulójára rendezett kétnapos Csákó-emlékkonferencia¹⁰ négy szervezőjéből kettő az *Educatio* szerkesztőbizottságából került ki. Biró Zsuzsanna Hanna 2022-ben szervez Csákó utolsó nagy szakmai szünetéjére emlékező konferenciát *Amit a politikai szocializációról [nem] tudunk... – hommage à Csákó Mihály* címmel, s tervben van egy általa szerkesztendő posztumusz kötet a *Társadalom és oktatás* sorozatban. A „történelemmé válás” saját-

os objektivációjának tekinthető, hogy a hagyatékot feldolgozó Heszterényi Réka OSA munkatárs már nem lehetett Csákó-tanítvány.¹¹

Az írás további részében felidézzük, hogy az *Educatio*-ban megjelent Csákó-írók hogyan dokumentálják Csákó különféle szakmai érdeklődéseit, s megkíséreljük „visszakövetni” ezen művek előzményeit, azaz beágyazottságát Csákó életművébe.

A szakmunkásképzés

Csákó már a harmadik *Educatio*-számba adott – igaz, szerzőtárssal – tanulmányt (CSÁKÓ MIHÁLY – BENYÓ BÉLA: Szaképzés és demográfia. *Educatio*, 1993/1). A szakképzés (pontosabban a szakmunkásképzés kapcsán látható társadalmi egyenlőtlenségek) Csákó egyik régi témája volt, amihez úgy jutott, hogy amikor – az 1970 körül politikailag bekeményedő egyetemi viszonyok miatt – a BTK-ról a párt társadalomtudományi intézetébe (!) „száműzték”, főnökétől, Gazsó Ferenc-től ezt kapta témaként. Az első látható produktumok is utóbbival közösek (CSÁKÓ MIHÁLY – GAZSÓ FERENC – HAVAS GÁBORNÉ: A szakmunkásképzés néhány társadalmi összefüggése. *Társadalomtudományi Közlemények: az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének folyóirata*, 1974/2; Uők: A szakmunkástanulók életformájáról. *Uo.* 1974/3–4). E témát később is részben Liskó Ilonával szorosan összefonódva vizsgálta, ahogy Csákó elmondta, fontosabb tanulmányaikat – köztük a politikai okokból csak a rendszerváltás után (1991-ben) elfogadott közös kandidátusi disszertációjukat – úgy írták, hogy már szétválaszthatatlan volt, melyik részt ki írta. (Idetartozik: A szakmunkás-

⁷ <https://archive.org/details/csako70/>

⁸ https://archive.org/details/Csako_Mihaly_75/

⁹ <http://oktatasi.uni.hu/20190220.htm/>

¹⁰ <http://oktatasi.uni.hu/20200131.htm>

¹¹ <https://osaarchivum.444.hu/2021/11/19/http://oktatasi.uni.hu/20220110.htm> [Letöltve: 2021. 11. 09.]

képzés a szociológia szemszögéből. *Élet és Tudomány*, 1975/8; A szakmunkássá válás útjai. *Élet és Tudomány*, 1976/19; Aki ipari suliba jár, az ipari munkás lesz? Szakmunkástanulók társadalomképéről. *Világosság*, 1978/1; A szakmunkástanulók pályaválasztásának szociológiájához. *Szociológia: a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Bizottságának folyóirata*, 1978/1.) A legmarkánsabb, „kvázi ellenzéki” írás a témában a *Medvetáncban* jelent meg (Csáková MIHÁLY – LISKÓ ILONA: A magyar szakmunkásképzés rendszere és társadalmi meghatározói. *Medvetánc*, 1982/2–3). (Az 1981-től megjelenő *Medvetánc* jelentette akkoriban a legális folyóiratmező legradikálisabb elemét, az ELTE erősen reformpárti KISZ-bizottsága kiadásában – Ancsel Éva védelme alatt, s bizonyos mértékig Aczél Györggyel Ancsel háta mögött.)

Csákov tisztn munkaszociológiai érdeklődésének csúcspontját a társadalmi szakmablokkok változásának leírása jelenti, már a rendszerváltás után (*Szociológiai Szemle*, 1996/1), s bár a Rézler Alapítvány egyik vezetőjeként sosem vesztette el érdeklődését a szakképzés társadalmi összefüggérendszerére iránt, ez inkább abban nyilvánult meg, hogy újabb érdeklődéseit, mint például a felsőfok felé vezető út egyenlőtlenségeit, innen közelítette (Hányan, honnan, hová? *Iskolakultúra*, 1997/6–7), s a következő *Educatio*-tanulmányát is e koncepcióval írta (Szakirányú továbbtanulás. *Educatio*, 1998/3). Szintén egy új érdeklődés – Csákov utolsó TÁTK-os szakaszában művelt Európa-tanulmányok – jelenik meg többek között egy 2016-os *Educatio*-tanulmányban is (A szakképzés és az európai integráció. *Educatio*, 2016/1). Többek között, hiszen nemcsak összeurópai perspektívában, hanem közép-európai is vizsgálta ezt (Az ezredforduló munkaerőpiaci kihívásai a Kárpát-medencében. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*,

2001/4). S az utolsó nagy szerelemnek, a politikai szocializációnak is megtalálta „szakmunkás-specifikus” megközelítését (Szakmatanulás és demokrácia: vázlat a szakmunkástanulók politikai szocializációjáról. *Új Pedagógiai Szemle*, 2009/10).

Az egyetemre vezető út

A már említett szakirányú továbbtanulás cikken kívül két további *Educatio*-beli Csákov-tanulmány foglalkozik az egyetemre vezető út témavilágával. A „Gondolatok a felsőfokú felvételi kritériumairól” (*Educatio*, 2003/2) több mint három évtizedes múltra tekint vissza. A harmincéves Csákov ugyanis vitacikkkel lép elő (*Valóság*, 1971/6), keményen vitába szállva a nagyhatalmú Kahulits Lászlóval (a minden idők egyik legjelentősebb magyar történészének számító Ránki Györggyel ideológiai alapon erősen konfliktáló közgazdasági egyetemi párttitkárral, majd művelődésügyi minisztériumi főosztályvezetővel¹²), aki éppen a franciaországi felsőoktatáspolitikai tényeket – sajátos módon éppen 1968 után! – az egyetemre vezető út szűkítésének alátámasztására akarta felhasználni.

Egy részlet Csákov akkori írásából: a perspektíva „szerintem a »hátrányos helyzet« társadalmi megszüntetése (aktuálisan mint törekvés), a kultúra minden formájának biztosítása mindenki számára, és korlátozás nélkül, rendszeres társadalmi szolgáltatás az egyéni képességek irányainak feltárására és kifejlesztésük támogatására, »átkelő hidak« építése a képzés különböző ágazatai és szintjei között, minden szinten jogilag szankcionált képesítés biztosítása, mely további tanulásra és meghatározott kvalifikációjú munkára is jogosít.”

¹² Akit viszont más emlékezők reformer vezetői csoport tagjaként tartanak számon (Hrubos II. dikó levele: 2021. 10. 25.)

„Ez egyúttal jelzi, milyen témákra kellene irányulniuk a további kutatásoknak. Éppen azokra, amelyeket az általunk bírált álláspont még csak nem is említ. Szerinte a tudományos elemzés maradjon meg az orientálás fejlesztésének, a felvételi kritériumok alkalmazási módszereinek, a felvételi vizsga lélektani tényezőinek kutatásánál – vagyis az adott rendszeren belül, annak részecskéit választva tárgyul –, s »ezen az úton maradván, felvételi rendszerünk a jövőben is kielégíti a vele szemben támasztott követelményeket.«

Csáki később sem csökkentette szembenállását azokkal, akik a felvételi rendszert restriktívvá akarták formálni – meggyőződését, hogy egy erősen szelektív felvételi rendszer a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok gyermekei számára megengedhetetlenül hátrányos, annak ellenére sem adta fel, hogy az előzetesen szelektált csoportokkal való foglalkozás saját „körének” (társadalomtudományokat elítélően tanítók) csoportérdeke is volt már az 1990-es években.

Egyébként Csáki – aki Huszár Tibor kérésére tért vissza a szociológiaoktatásba –, s lett a fiatal Huszár (Csáki tehetségét még a 60-as években felfedező) „jó szemének”, illetve az idős Huszár kiváló taktikai érzékének köszönhetően (az Aczél köréhez kötődő Huszár igazgatósága mellett a rendszerváltás után jól jött egy ellenzékhez kötődő vezető) igazgatóhelyettes, majd a Karnak immár egyértelműen a munkatársak által választott igazgatója. (E pozíciót Némédi Dénes halála után a 2000-es években még egyszer betölti.) Csáki vezetői koncepciója – még jócskán a BSc–MSc rendszer előtt vagyunk – a sok hallgatót befogadó, széles alapozású, több kimeneti pontú képzés – a fent leírt régi szakmai-politikai értékrendjének megfelelően –, ahogy erről később beszámol (Bologna előtt: a szociológiai és a szociális képzés egy elfeledett reformtervéről. [Adalék a

magyar felsőoktatás történetéhez.] In: *A felsőoktatás kutatása. Tisztelgő kötet Hrubos Ildikó születésnapjára*. Szerkesztette: Nagy Péter Tibor – Veroszta Zsuzsanna. Budapest, Gondolat Kiadó, 2014: 40–48).

A másik *Educatio*-cikk („... és a doktor úr gyereke?»: adalékok egyes értelmiségi kategóriák gyerekeinek felsőfokú továbbtanulásához. *Educatio*, 2002/2) Csáki legnagyobb projektjének utóéletéhez tartozik. A Soros-alapítvány felkérésére – mely történetének szintén ez a legnagyobb kutatási projektje – nemzetközileg is egyedülálló módon 1998 tavaszán Csáki – László Miklóssal együttműködve – valamennyi érettségiző körében adatfelvételt végzett, összekapcsolva azt a valamennyi első egyetemista és főiskolás körében végzett az év őszi felvétellel. A kutatás korábban (egy ma már csak feldolgozásokból megismerhető 1930/31-es Laky–Asztalos-féle adatgyűjtést leszámítva) soha nem látott teljeskörűsége és 63 ezres esetszáma mellett abban is egyedülálló volt, hogy először alkalmazta a külön felvett adatok összekapcsolásának (később a világ metodológiai szakirodalmában *data linkage*-nek elnevezett, s a 2000-es években az 1850–1950-es diáknépességen Karády Viktor és Nagy Péter Tibor FP–7-es kutatásában is használt) módszerét, és sosem látott részletezettségű társadalmi tolóerőket (zsidó és német ősök, oly mértékig részletezett szülőfoglalkozás, hogy pl. a reálszakos tanár és humán szakos tanár szülők vagy a négy nagyszülő iskolai végzettsége is elkülöníthetők, a konkrét iskola és osztályközösség hatása, a születési, lakó-, iskolázási, továbbtanulási település összevethetősége, tantárgyspecifikus eredményesség, motivációk stb.) vett számba.

Csáki nem publikált, a felsőoktatásba kerülés társadalmi törvényszerűségeit, a szelekciós és önszelekciós folyamatokat bemutató zárójelentését e hatalmas adatbázisból vett minta alapján írta meg,

korábban már idézett szakmai továbbtanulási *Educatio*-cikke és a „doktor úr gyereke” cikk a teljes körű adatbázis két-féle „filterezésére” – egy szférára, illetve egy társadalmi csoportra irányuló – mutat példát. Utóbbi cikk az elitkutatók számára is fontos, hiszen – joggal feltételezve, hogy az iskolázottsági csúcscsilit gyermekei teljes körben továbbtanulnak – az ezredforduló középkorú csúcscsilitjéről kapunk sehonnan máshonnan nem rekonstruálható képet. Csákó később sokakat biztatott úgy a minta, mint a teljes adatbázis használatára – ajánlatával tudtunk szerint Andor Mihály, Biró Zsuzsanna Hanna, Nagy Péter Tibor, Róbert Péter éltek eddig, az eredmények többsége az *Educatio*-ban jelent meg, de az a lehetőség, hogy ma középkorú diplomások családi háttere teljes körűen (tehát az 1998-ban érettségizettekre nézvést még a 2016-os mikrocenzus lehetőségeit is meghaladóan) tanulmányozható, eddig még kihasználatlan. Csákó felismerte azt is, hogy továbbtanulástól függetlenül ez az adattár a tantárgysajátos eredmények társadalmi tolóerőinek bemutatására is alkalmas (Tantárgyak, osztályzatok és a családi háttér. *Educatio*, 2012/4).

A magánéletileg is fontos vallásszociológia

Egy olyan Csákó-érdeklődésivonal van, amelyhez *Educatio*-ból idézhető bizonyítékot nem találtunk, s ez a vallásszociológia.

A közéleti érdeklődés és a kisebbségek iránti elkötelezettség fonódik össze tudományos célokkal a Vallástudományi Információs Központ 1996-os felállításakor. A cél az volt, hogy csökkentsek a tájékoztatatlanságot és az intoleranciát, amely a 90-es években főként a kisegyházakkal szemben volt érzékelhető (s melyre tegyük hozzá a 2010-es években ismét rájátszott a kormány). „A központ egyik kezdeményezője, Csákó Mihály szociológus lapunknak

elmondta, hogy az angol mintára szerveződő intézmény létrehozásában – többek között – Kamarás István és Szántó János vallásszociológus, továbbá Popper Péter pszichológus vett részt. A munkában közreműködik majd Veér András pszichiáter, miniszteri biztos is.

A központra az alapítók megítélése szerint azért van szükség, mert a vallásos mozgalmak megélnéülése, színesebbé válása nyomán az utóbbi években a magán- és a közéletben egyaránt felerősödött a vallási intolerancia. Ebben szerepet játszik – mondja Csákó Mihály –, hogy a kirekesztő eszméket hirdetőik gyakran kihasználják a közvélemény tájékoztatatlanságát, pontatlan és megalapozatlan hiedelmeit, sokszor maguk terjesztenek egyoldalú és téves információkat a vallásosság egyes formáiról. Ezért a cél annak elősegítése, hogy az egyházakról és vallásos mozgalmakról mindenki ellenőrzött, tudományos információkhoz juthasson.” (*Népszabadság*, 1996. jún. 14.: 4.)

Csákó igen erősen segítette élettársa, a kiváló kisegyházkutató Horváth Zsuzsa (1950–1994) kutatásait anélkül, hogy ennek – akkor – egyértelmű írásos nyoma lett volna. A kötetbe szerkesztett posztumusz Horváth Zsuzsa-tanulmányok elé írt előszava – melyről a magyar vallásszociológia két meghatározó személyisége éppen ellentétesen nyilatkozott, Kamarás István elragadtatással, Tomka Miklós igen elutasítóan – a vallásszabadság iránt mélyen elkötelezett, ámde nem hívó vallásszociológus kutatót ábrázolt – egy ugyanilyen kutató szemszögéből (*Holmi*, 1997/8: 1183; *Századvég*, 2004/33: 221). E művében Csákó azt a kérdést veti fel ugyanis, hogy amennyiben egy kutató nem elsősorban a vallásszabadság, hanem valamely vallás intézményrendszere irányában elkötelezett, az akadályozza őt a vallásszociológiai tárgyilagosságban. Zsuzsa születésének hatvanadik évfordulóján

erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy valamiféle kutatócsoport szerveződjön a Horváth Zsuzsa-hagyaték feldolgozására.¹³

Csákó utolsó témavilágával, a politikai szocializációval kapcsolatban még egy előadásban elemzés alá vonta a „hittanra járó”, és a „szeretne hittanra járni” szavakkal jellemezhető diákközösséget is Iványi Gábor barátja hatvanadik születésnapján – ily módon járulva hozzá a magyar vallás-szociológiához.¹⁴

Az utolsó szerelem: a politikai szocializáció

Csákót utolsó nagy szenvedélye a politikai szocializációhoz kötötte. Alapvető *Educatiós* írása az *Ifjúság és politika*, mely az általa szerkesztett *Politikai szocializáció* c. tematikus szám (*Educatio*, 2004/4) első tanulmánya. E témakör sok részletkérdését fejt ki az *Educatio* későbbi számaiban is: *A konfliktuskezelés kultúrájának alakulásáról* (2008/3); *Állampolgári nevelés átellenes partokon* (2012/2); *Iskola – tanuló – család: szerelmi háromszög?* (2012/4); *Idegenellenesség iskoláskorban* (2011/2); *Idegenellenesség középfokon* (2017/3).

Csákó életművében kiemelkedő jelentőségű, hogy minden választási évben megszervezett egy politikai szocializációs felmérést, mely olyan idősort alkot, melyre a magyar szociológia történetében nem igazán ismerünk másik példát – s az egyébként közismerten szerényen fogalmazó Csákó ezt gyakran megemlítette. Csákó ebbe a kutatásába vonta be leginkább hallgatóit is (CSÁKÓ MIHÁLY – BERÉNYI ESZTER – BOGNÁR ÉVA – TOMAY KYRA:

Politikai szocializáció Magyarországon a kilencvenes években. *Szociológiai Szemle*, 2000/1). Noha a *Társadalom és Oktatás* sorozat szerkesztőbizottsága erős nyomást gyakorolt Csákóra a 2010-es évek végén, hogy legyen egy „összegyűjtött Csákó”, inkább azt választotta, hogy a politikai szocializációról szóló írásokat állítja össze – de erre már nem került sor.

Csákó a Szociológiai Társaság kongresszusán 2013. 10. 26-án szervezett egy szekcióülést, ahol felkérte a magyarországi politikaiszocializáció-kutatás már idősebb első nemzedékét, hogy szedjék össze és rendszerezzék emlékeiket, és meg is kért egy fiatal szociológust, hogy vegye fel ezeket az előadásokat. Hogy-hogy nem – félreértés volt vagy figyelmetlenség, már sosem tudjuk meg –, a felvétel nem indult el, s ez még aznap este kiderült. Csákó mondott egy – az ő szájából ritkán hallható, súlyosan szemrehányó – mondatot: „ez örökre elment, hiszen sosem lesz így együtt az egykori társaság, sosem fognak többé ennyi időt és energiát rászánni, hogy összeszedjék, értelmezzék ezt a kutatástörténetet”. E megfogalmazás is mutatja, hogy Csákó valóban saját feladatként élte meg a politikai szocializáció kutatástörténetének rekonstrukcióját. Karády Viktor felkérésére egy európai projekt keretében megírta ugyan a modern magyar szociológia történetét, de ennek publikálását nem ambicionálta, szöges ellentétben annak egyik politikaiszocializáció-történeti alfejezetével, melyet sokkal részletesebben írt meg, s melyben önmagáról is ír (!): „1989-től folyamatosan végez politikai szocializációs kutatásokat, de a kilencvenes években még korábbi oktatásszociológiai témái a döntők, és egy országos elsőfokú mobilitási vizsgálatot is vezet – és döntőnek tekinthetjük, hogy ő maga nem tartja magát a politikai szocializáció kutatójának. Amikor Daniel German felkéri, hogy írjon előszót a már említett közösen

¹³ https://archive.org/details/VallsszociologiaiKonferencia2010/A_Horvath-hagyaték_Csákó_hála_után_Nagy_Péter_Tibor_örzészéből_az_OSA-ba_került.

¹⁴ <https://adoc.pub/megjegyzes-es-sszes-kerdezett-szazalekaban.html/>

szerkesztett kötethez, erre hivatkozva utasítja el. Ez csak a következő évtized második felére változik meg, amikor már nemcsak a fővárosi hetedikesek négyévenkénti felmérését végzi, hanem két nagy, és nagy visszhangot keltő, középiskolai kutatást is vezet (2005-ben és 2008-ban). Ezekben válnak szorossá a kapcsolatok Szabó Ildikóval és Murányi Istvánnal. S végül a családi politikaiszocializáció-kutatás [...] megszervezésével válik talán végképp politikai szocializáció kutatóvá, csak 2012 óta az oktatásigazgatási intézmények nem engedik be rendes kutatási terepére, az általános és középiskolákba, hogy kutathasson” – írja. (Bár a viszonyok folyamatos romlásának kissé ellentmond, hogy 2016 novemberében személyre szóló engedélyt kap az Oktatási Hivattól.) Csákö nemcsak önmagát nem látja e kérdésben elméletalkotónak, hanem az egyetlen olyan szociológust, Szabó Ildikót sem, aki egész életművét a politikai szocializáció kutatásának szentelte, és akiről tanulmányértékű könyvkritikát is írt (Kutatásfejlesztés a politikai szocializációban. [Szabó Ildikó: Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006. L'Harmattan, 2009/2), csak tanítványát, Sík Domokost, akit egyébként arra is felkért, hogy az ELTE TÁTK OITK-ban hivatali utódja legyen.

„Fontos sajátossága a magyar politikaiszocializáció-kutatásnak, hogy csontváza, intézményi beágyazottsága nincs. Egyetlen kutatóhelynek sem kiemelt témája, egyetlen egyetemnek sem kitüntetett kutatási iránya. Sorsa valójában azon a bizonytalanságon nyugszik, amely a magyar politikai helyzet és ezen belül az ifjúság orientációjának bizonytalansága, azaz bármennyire tudományosan fogalmazzuk meg, alapjában még mindig az érdekel bennünket mint kutatókat, milyen közeli

és távolabbi jövőt tudunk kiolvasni a fiatalokról készített pillanatfelvételekből.” (A magyar politikaiszocializáció-kutatás történetének vázlatja. *Magyar Tudomány*, 2017/9.)

Homo politicus

Csákö az *Educatio* szerkesztőbizottságának elnökeként mindvégig markánsan képviselte – a szerencsére kisebb-nagyobb mértékben minden szerkesztőbizottsági tag által vallott – azon álláspontot, hogy az *Educatio* szellemi függetlenségét 2010 után az azt – különösen az úgynevezett *Mérleg* számok kapcsán – korlátozni kívánó Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet vezetésétől meg kell védeni, és fontos szerepet játszott az *Educatio* új (politika által már nem veszélyeztetett) szervezeti helyének megtalálásában. (Egy ideig úgy tűnt Csákö egy *Educatio*-társaságot is alapít, máskor pedig a Társadalomtudományi Kar felé tapogatózott, de végül örömmel fogadta az ELTE PPK – Akadémiai Kiadó konstrukciót is.) Az *Educatio*-számok témaválasztása a 2010-es években Csákö Mihály markáns demokratikus elkötelezettségét is tükrözi. Ez tükröződik Sebestyén Annamáriával írott *Egy autentikus diákmozgalom* c. cikkében is (*Educatio*, 2017/1), mely a Csákö által szakértőként segített Független Diákparlament történetét dokumentálja, ill. utolsó írása, a Bajomi Ivánnal közös *Fórumok és tiltakozómozgalmak a közoktatásban* (*Educatio*, 2017/4), mely viszont a pedagógusok politizálását. Tekintettel arra, hogy az évek során a migránsok és az idegenek elleni gyűlöletkeltés a magyarországi kormányzati politika egyik alapelemévé vált, míg idegenellenességről szóló, már idézett 2011-es tanulmánya még csak Csákö legutolsó kedvenc témájának, a politikaiszocializáció-kutatásnak a dokumentuma, addig az a tény, hogy *Idegenellenesség középfokon* címen

2017-ben visszatért ehhez, már aktív politizálásnak tekinthető.

Csákó egész életében politizált. A liberális Csákó fontos példaképként emlegette kommunista édesanyját, apja pedig a bőrös szakszervezet kiemelkedő vezetője volt. A családban ez nem új keletű vonzalom volt, mint sokakban – az 1949-ben hatalomra jutott munkásmozgalom iránt – a bőrös Csákó Mihály édesapjának nemzedékéhez tartozó Csákó Mihály (ugyanannak a falunak a lakosa, bár családi kapcsolatukat nem tudjuk biztosan) a fehérterror áldozata lett az orgoványi erdőben (*Jövő*, 1922. jún. 28.: 6). A szociológus Csákó édesapja cipőipari munkásként 1930 óta tagja volt az illegális kommunista pártnak (*Népszabadság*, 1966. okt. 22.: 4), kommunista agitációért ítélték el 1934-ben (*Dunántúl*, 1934. szept. 12.: 7), majd 1944 őszén némi szerepe volt az igen csekély számú nyilasellenes fegyveres akciók egyikében, a kőbányai nyilasház elleni támadásban (*Magyar Hírlap*, 1970. jan. 3.: 4).

Az 1950-es évek elején Kemény Istváné a tizenéves „rendszerimmanens” Csákó Mihály tanára – akinek a rendszertől való különbözésére még 2017 októberében is emlékszik.¹⁵ A Petőfi Gimnázium KISZ-titkáráként a Tanácsköztársaság mellett a Galilei-körrel a magyar polgári radikális szellem legkiválóbb intézményéről is beszéltette a veteránokat (*Pedagógusok Lapja*, 1958. máj. 15.: 5). Közben Hegelt és Marxot olvasott, a filozófiát tekintette hivatásának – s fel is vették a BTK-ra magyar filozófia szakos hallgatónak (*Magyar Nemzet*, 1966. márc. 27.: 5). Filmankétot szervez ELTE BTK KISZ alapszervi titkárként (*Egyetemi Lapok*, 1960. máj. 7.: 2). Harmadéves korában már a kari KISZ-vezetőség tagja (*Egyetemi Lapok*, 1961. okt. 7.: 2), s tanárképzési felelősként tartja

a kapcsolatot a gimnáziumokkal (*Egyetemi Lapok*, 1961. nov. 25.: 2), ifjúsági építőtáborban vezető a „szemüveges göndör hajú fiú”, ahogy erről a *Vas Népe* tudósít (1962. júl. 6.: 3). A filozófiaoktató szakos hallgatót Huszár Tibor (akire 2017-ben úgy emlékszik, hogy 1963 óta kísérel meg szociológia szakot alapítani, tehát káderpolitikájában szerepet játszhatott, hogy *társadalomtudományi érdeklődésű* filozófust láthatott a fiatal Csákóban) szemelte ki arra, hogy majd helyette tanítson marxista etikát, gyakornok lett, vörösdiplomával végzett (*Egyetemi Lapok*, 1964. okt. 3.: 1). Csákó dialektikus és történelmi materializmust tanított, s egy rövidebb írásban reflektált kortárs filozófusokra (Csákó MIHÁLY – JÓZSA GYÖRGY: *Annales universitatis scientiarum budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Philosophica. Tomus III–IV. Magyar Filozófiai Szemle*, 1965/3). Hogy oktatóként nem lehetett sikertelen, abból láthatjuk, hogy „Dialmat szemináriumot” először csak általánosan kötelező tárgyként tanított II–III. éves bölcsészhallgatók számára, hamarosan viszont etikatanításra kap megbízást – III. éves filozófia kiegészítő szakos hallgatókat tanítani a nagyobb megbecsülés jele volt (*ELTE Értesítő*, 1964. p. 150). Fontos szerzőtársakkal írt tankönyvet is (*Szemelvények a dialektikus materializmus köréből, I. Az anyag*. Szerkesztette: SÁNDOR PÁL. Összeállította: CSÁKÓ MIHÁLY, FÖLDESI TAMÁS, HORVÁTH JÓZSEF, MAKÓ ISTVÁN, SÁNDOR PÁL, SIMONOVITS ISTVÁNNÉ, SZÉNÁSI JÓZSEFNÉ. Budapest, Tankönyvkiadó, 1965. 327). Egyetlen klasszikus filozófiai írást közölt *Szándék és következmény* címmel az 1966-os *Tájékoztatóban* (ez a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztályának kiadványa volt), feltehetően egykori szakdolgozata kissé továbbfejlesztett változatát. Első *Világosság*-beli tanulmánya már

¹⁵ http://archive.org/details/Csako_Mihaly_75/14/

(egy 1968-69-es francia tanulmányút után) francia orientációt és antropológiai érdeklődést mutat, s egy filozófiai egyetemi doktorátus részlete (Lévi-Strauss és a dilemma. *Világosság*, 1969/7).

Markánsan politizáló – pontosabban politikát hiányoló! – cikkét vitacikként közli az *Egyetemi Lapok* (1965. dec. 18.: 3). „A dolog egyik döntő tényezője az, hogy elméleti tudásunk is hiányos, mert a politikát elméletileg sem ismerjük. Gyakorlatilag pedig legtöbbször teljesen figyelmen kívül hagyják, vagy ösztönökre hallgatnak. Pedig tudomásul kell vennünk, hogy nem lehet és nem szabad a jóság, igazság és igazságosság elvont eszményeihez igazodni. Egész életünket politikai viszonyokban éljük, ezért ha társadalmilag jók, igazak és igazságosak akarunk lenni, akkor politizálnunk kell: az elvont eszményeket konkrét politikai célokban és eszközökben kell megvalósítani. Ha nem leszünk politikusok, akkor mindig alul maradunk az eszményekkel szemben” – írja.

Csákó óráin is politizál – a marxista tárgyak történetét személyes tapasztalatból már nem ismerő, 1975 utáni születésű olvasónemzedék számára fontos tudnivaló, hogy 1956 és 1989 között a frontok átszerveződtek: a hatvanas évek viszonyai között a progressziót a tézisek hittételszerű magolásával szembenállók politizálása jelentette, míg a hetvenes évek után a szakfilozófiává változtatás jelentette a rendszerkritikusok számára kívánatosabb alternatívát.

Csákó egy 1966-os interjúban mesél erről: „A szemináriumokon hosszú ideig a Kínai Kommunista Párt tevékenységének társadalmi okairól kérdeztek és vitatkoztak a hallgatók, most inkább kultúrpolitikai, művészeti témák érdeklik őket. A gazdasági reform szükségességét és hasznosságát egy pillanatig sem vitatták.

– A fiatalok csupán megtanulják vagy magukénak érzik a dialektikus materializmust?

– Jelenlegi hallgatóim között véleményem szerint nincsenek olyanok, akik idealista meggyőződésüket őrizgetve tanulják meg a materialista téziseket. A marxista filozófia alapos ismerete egyúttal annak vallását is jelenti (*Magyar Nemzet*, 1966. márc. 27.).

A minisztérium 1967-ben (benne tehát a reformlendületben) pályázatot hirdet a marxista filozófia oktatás megújítására – s erre nevez be Csákó (Hamburger és Józsa társszerzőjeként). De mire a terv elkészül, a politikai széljárás megváltozik, s igen kevényt bírálatokat kap.

A politizáló fiatalember válik tehát nem kívánatosná az ELTE-n, s lesz 1971-től az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet munkatársa, s akkor tanul először szociológiát is. Gyakorlatát Ferge Zsuzsa vezeti, akivel a későbbiekben is mély barátságot őriz, s aki segít megerősíteni Csákó franciás orientációját (melynek később Durkheim- és Ariès-fordítás meg egy szöveggyűjtemény is a gyümölcsei közé tartozik). Továbbra is politizál – szakmunkásokról, szakmunkásképzőkről írott cikkei, tanulmányai, szabadegyetemi előadásai legális rendszerkritikát jelentettek, arról szóltak, hogy a pártállam működése hogyan növeli meg az állítólagos uralkodó osztály, a munkásság esélyhátrányait. Az évtizedekkel korábbi iparszociológiai Mayo-kísérlet újrafelfedezése éppúgy a *Valóságban* jelent meg (1972/3), mint már idézett felsőoktatáspolitikai vitacikke. A *Valóság*, a legbefolyásosabb reformértelmezési folyóirat történetét megíró – akkoriban szerkesztőbizottsági tagként funkcionáló – Sükösd Mihály az utolsó *Valóság*-generáció tagjaként említi a fiatal Csákót (*Mozgó Világ*, 1993/12: 105).

Ez a politizálás azonban – ha nem egyetlen történet – belefért a pártállam viszonyaiba. „Szabadságot biztosítottak benn” – emlékszik Csákó 2017-ben az intézetre, melynek vezetése viszont a „szabad publikálást” már korántsem támogatja.¹⁶ Belefért, egyrészt azért, mert a reformpárti erők csak lassan szorultak vissza, Biszkuékkel szemben Brezsnyev végül is a reformellenes és reformpárti erők egyensúlyát képviselő (belpolitikailag Nyers Rezsőt, Fock Jenőt beáldozó, sőt Aczél Györgyöt teljesen kiejteni nem hajlandó, de miniszterelnök-helyetteséggé visszazsorítani kész, külpolitikailag az ágcsernyői közvetítő kísérlet után Csehszlovákia megszállásában segédkezet nyújtani kész) Kádár János megtartása mellett döntött, másrészt pedig azért, mert – a piacosítást s a jövedelmi különbségek növelését szorgalmazó közgazdász csoportokat fő ellenségnek tekintő reformellenes erők a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése ellen tiltakozó szociológusokat kevésbé tekintették rájuk veszélyesnek, harmadrészt pedig azért, mert Helsinki után a nyugati kapcsolatokat fontosnak tartó pártcsoportok is elleneztek, hogy adminisztratív lépések történjenek.

Csákó politizálása – hiszen stabilan a KB-osztályként működő Társadalomtudományi Intézet alkalmazottja volt – nem az ellenzék és kormány, hanem az állampárt reformpárti és reformellenes erőinek erőterében volt elhelyezhető a hetvenes években.

A „pártalkalmazottként ellenzékinek lenni” sajátos élethelyzetében a kulturális alternatív mozgalomban játszott szerep is fontos volt, ahogy erre – az ezt középiszólásként a Marczibányi téri filmklubban megtapasztaló – Darvas Péter felhívta a figyelmemet. Kaszás Attila emlékei is ezt

¹⁶ https://archive.org/details/Csako_Mihaly_75/s1350003.MP4/-8

támasztják alá.¹⁷ A párttal és kormánnyal való egyértelmű szembekerülés első dokumentuma, hogy 1979. október 29-én sokadmagával tiltakozik a prágai Charta 77 (Kelet-Európa akkoriban legfontosabb demokratikus mozgalma) képviselőinek pere ellen, s követeli a szabadon bocsátásukat (*Irodalmi Újság*, 1979. nov. 4.; *Amerikai–Kanadai Magyar Élet* 1980. jan. 5.: 4).

Csákónak tehát távoznia kell a Társadalomtudományi Intézetből, de következő munkahelyét a Számok-ot Huszár István „társtud” igazgatóval közösen választják ki. Az informatika és az informatikaoktatás társadalmi összefüggései valóban izgatják – sőt maga a technika is, ha a kamasz Csákótól megkérdezték, milyen pályára készül, szemrebbetés nélkül felelt: elektromérnök leszek (*Magyar Nemzet*, 1966. március 27.: 5). Ettől az „informatikai érdeklődéstől” motiváltan írja egyetlen könyvét is (*Mikrosiker: Mikroszámítógépek a házkézelőségeken*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 1987), erről szól a *Csikócsapat. Egy sikeres magyar intézmény kamaszkora* c. fontos tanulmány is a Huszár Tibor hetvenedik születésnapját köszöntő kötetben (IVÁNYI ERIKA, SOLYMOSI ZSUZSA [szerk.]: *Írások Huszár Tibor 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 2000¹⁸), s nem kényszerből publikál erről az *Educációban* is, az *Iskolakultúrában* is.)

Az 1981-ben Oktatáskutató Intézetet létrehozó Gázsó nem hívja oda Csákót. „Csákó Mihály abban az időben a politika számára nagyon nemkívánatos személy volt, és egy újonnan szerveződő intézetnél nem lehetett nagyon sok olyan embert összegyűjteni, aki politikailag problema-

¹⁷ https://archive.org/download/Csako_Mihaly_75/KaszasA20211104.pdf

¹⁸ Az írás később másutt is megjelent (SZÁMALK), és elérhető innen: https://itf.njszt.hu/wp-content/uploads/A_SZAMALK_es_elodei-1.pdf

tikusnak számított. Már a szervezés első pillanatától jöttek a kritikák a minisztériumtól és a pártközpontból, hogy itt túlságosan sok a zűrös ember – mondja Fehérvári Anikónak egy húsz évvel későbbi interjúbán Gazsó (*Educatio*, 2001/1: 128). (Tárgyilagosan meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy Gazsó nem emlékezik erre, de Csáko egy Szabari Vera által készített interjúbán igen, hogy az 1985-ben szabadfoglalkozásúvá váló Csáko fő megélhetési forrása egy minisztériumi kutatási pályázat, melyhez Gazsó kifejezett támogatásával jutott hozzá.¹⁹ Ebbe az irányba – tegyük hozzá – vagy a lelkiismeretesfurdalás mozdíthatta Gazsót, vagy az, hogy akkor már a Gorbacsov-korszakban jártunk.

A „Társtud”-ból tehát távozó Csáko – Horváth Zsuzsával együtt – három szempontból is az ellenzék fontos szereplőjévé válik.

Az Open Society Archivumban őrzött dokumentumok – melyekről Székely Iván archívumvezető adott szíves tájékoztatást²⁰ –, Jávor István fotógyűjteménye mutatják, hogy Csáko a pártállam közelmúltját, illetve a szovjet történelmet feldolgozó Szabó Miklós-szeminárium fontos résztvevője.

Csáko (Ambrus Péter, Erős Ferenc, Léderer Pál, Sík Endre, Szilágyi Sándor társaságában) felhívást bocsátott ki, hogy az ellenzékkel szimpatizáló kör számára szellemi segédmunkákat (fordítás, kódolás, gépelés stb.) szerezzen. Ez lett a „MUKI”: Munkaközvetítő Iroda; más források szerint Munka Után Kutató Intézet. (*Válóság*, 1990/4: 136), mely 1980 augusztusában jött létre, s „októbertől átköltözött Csáko Mihály és Horváth Zsuzsa VII., Dohány utca 16–18. sz. alatti lakásába;

ahol csütörtök délutánonként voltak fogadóórák. „A MUKI tevékenységének lényegében az vetett véget, hogy a szeptember 1-jei házkutatások során a szervek elvitték az iroda kartotékanyagát, a munkalehetőségek és -igények regisztrálását, ami nemcsak az iroda működést bénította meg, hanem »kriminalizálta« is a MUKI-t, s ezzel sokakat elriasztott” – emlékezik Radnóti Sándor (*Beszélő*, 1998. febr.: 88). Csáko és Sík a Szociológiai Társaságon keresztül még tettek egy kísérletet a MUKI tevékenységének megmentésére „Információközvetítő Iroda” néven (MSZT elnökségi jegyzőkönyv 1981. május 8. In: *A szociológia a politika felvonulási területe. Dokumentumok a hetvenes évek szociológiai életéről [Válogatás Szalai Sándor hagyatékából]*. Budapest, 1990) – ahol azonban nem tudták elnyerni Andorka, Cseh Szombathy támogatását.

Csáko Mihály és Horváth Zsuzsa kiemelt jelentősége abból is következik, hogy „a hazai szamizdat infrastruktúrájának megalapozói voltak” – emlékezik Kenedi János (*Magyar Hírlap*, 1996. márc. 25.). Ehhez néhány konkrétum: Kőszeg Ferenc – amikor a titkos iratok kutathatóvá váltak – egy 1980. november 25-én kelt jelentést talált, amely szerint III/III s által megfigyelt „két célszemély: »Ingvány«, azaz Csáko Mihály és »Mézes« (?) egy 400–500 példányban megjelenő, 8–12 éves folyóirat tervéről beszélgetnek” (*Beszélő*, 1999. jan.: 70).

S amikor végül – 1981 őszén – beindul az illegális, de már valódi nyomtatott folyóiratként működő *Beszélő*, „a mintapéldányok Csáko Mihály lakásán voltak, ő és a felesége, Horváth Zsuzsa intézték a gépeltetést” – emlékezik Rajk László (*Nép-szabadság*, 2001. febr. 24.: 27).

Csáko tehát személyében is láthatóvá vált az ellenzékkel szemben 1980 decemberétől kezdve aktívabb politikát elhatároló pártközpont, illetve a szovjet vagy kelet-

¹⁹ https://socio.hu/uploads/files/2019_1/31_csako.pdf/

²⁰ <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/jD7wXg25/>; <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/jD7JKYVQ/>

német társszervekkel ellentétben önálló politikai arculatot nem képviselő magyar titkosrendőrség számára.

A KB illetékes osztályának (amely azért fontos forrás, mert az osztály a nyilvános dokumentumokat, az állami és pártszervek jelentéseit és a titkosszolgálati adatgyűjtés tanulságait együtt elemezte) a Politikai Bizottsághoz intézett 1982. március 30-i jelentése által ellenzéki vezetőnek nevezett személyek között Csákó a hatodik! (Nála fontosabbnak tartott vezetők csak Bence György, Kis János, Kenedi János, Hamburger Mihály, Szilágyi Sándor voltak. Csákó után Kőszeg Ferenc, Kovács Mária, Demszky Gábor, Solt Ortilia, Nagy András, Rajk László neve szerepel a jelentésben.) (Az 1980. december 9-i ellenzék-határozat végrehajtásának tapasztalatairól. Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak. Közli: SZEREDI PÁL: *A nemzetépítő demokratikus ellenállás dokumentumai 1968–1987*. Piliszentkereszt, 2017: 269.)

Csákó fontosabb ellenzéki aláírásgyűjtések aktív résztvevője, így a Krassó György védelmében indult aláírásgyűjtésnek is (*Beszélő*, 1984. dec.: 749).

1984-ben felmerült, hogy a Soros Alapítványnak ő, ill. Horváth Zsuzsa lesz a titkára, de Csákó – átlátva, hogy annyira exponált ellenzékiek futtatása, mint ők, veszélyeztetné Soros és az MTA tárgyalásait, inkább segítette Soros megbízottainak keresgélését – írja Nóvé Béla, az alapítvány történetének kutatója (*Kritika*, 1998/4: 17). Csákó javaslatára lett Kardos László a Soros Alapítvány titkára – emlékezik Kardos-nekrológiájában Kemény István (*Magyar Hírlap*, 1998. jún. 10.: 7) – ami ugyan szintén konfliktussal járt, de ezt Soros már meg tudta védeni.

Csákó még „társtud”-os korában tanulmányozni kezdte a nyugat-európai és

az amerikai tudományos szakszervezeti formákat, világosan felismerve, hogy az ellentét – a generációk között is, meg a szakszervezeteken belül is – abban van, hogy a szakszervezet funkcióját szorosan vett bér- és munkaügyi érdekvédelemben vagy a fiatal tudósok szélesebb értelemben vett társadalmi szerepvállalásában határozzák-e meg. Amikor – a nyolcvanas évek végén – Magyarországon is lassan tér nyílik a szervezkedésre, a *Tudósszakszervezet* – című írásban így fogalmaz: „Világossá vált, hogy a munkavállalói, politikai és szakmai érdekvédelem egymástól lényegesen eltérő formákban is megtestesülhet, azonban a létrejövő szakszervezeti formáció nem szűkítheti le legfőbb céljait csupán a szűkebben értelmezett munkavállalói érdekvédelemre. Az érdekvédelemnek megkerülhetetlen része a tágabb újraelosztási folyamatok megváltoztatása, illetve a szakszervezetbe tömörülők szakmájának érdekvédelme” (*Magyar Nemzet*, 1988 ápr. 13.).

Az új szakszervezetek, köztük a TDDSZ is a LIGA-ba tömörült, melyben Csákó Mihály ügyvivő lett (*Magyar Nemzet*, 1989. szept. 1.: 5). Bár – az említett Szabari Verának adott Csákó-visszaemlékezés szerint – eseménytörténeti értelemben legendának tekinthető Csákó nagy szerepe az MSZMP és az ellenzék közötti kerekasztal-tárgyalásokon, az mégis elég jelzés értékű, hogy amerikai – Soros-ösztöndíjjal támogatott – tudományos célú távolléte alatt a megállapodás alá nem írásának eldöntéséig eljutó LIGA-vezetők, a frissen hazaérkező Csákótól kérik, hogy képviselje korántsem kockázatmentes álláspontjukat, miszerint a megállapodást nem írják alá, mert az MSZMP nem hajlandó kivonulni a munkahelyekről (*Magyar Hírlap*, 1989. szept. 19.: 6). A „kockázatoság”-ot mutatja, hogy Huszár egyértelmű hívása ellenére Csákó egyetemre helyezése, rehabilitációja késik.

Ahogy a rendszerváltás előtt egy központi pártdokumentum ellenzéki vezetőiről alkotott névsora szolgált számunkra objektivációul Csákö relatív súlyának megítéléséhez, a rendszerváltás után Csurka István lapjának *Apák és fiúk* című hírhedt cikkében (*Magyar Fórum*, 1990. márc. 31.: 2) található névsor jelzi, kik a szélsőjobb oldal által kijelölt fő ellenségek – ebben is szerepel Csákö.

Csákö azonban hamarosan kivívja a hivatalos munkaügyi kormányzat haragját is (*Népszabadság*, 1991. márc. 8.: 4), hiszen, mint a Liga nemzetközi kapcsolatokért felelős ügyvivője a szakszervezeti jogokra vonatkozó nemzetközi egyezményt aláíró, de azokat mégsem biztosító MDF-KDNP-Kiszgaza kormányzatot panaszolta be az ENSZ munkaügyi szervezeténél. Csákö óv a régi kommunista főnökök és az új menedzserek között létrejövő, az új, független szakszervezetek ellen irányuló szövetségtől. A pártállamból örökölt szakszervezeti vezetők és a kormányzat érdek-közösségét tükrözve, sajtóakció is indul a „csákömihályok” ellen (*Népszava*, 1991. júl. 29.: 8).

Amerikai útján – ahová az AFL–CIO meghívására érkezett – egy óriásgyűlésen 300 000 ember előtt beszélt a magyar viszonyokról (*Kisalföld*, 1991. szept. 23.: 16), melyekről *A magyarországi munkaügyi viszonyok átalakításának egyes akadályairól* című bécsi előadásában (1992. aug. 25–29.) stílusához nyilván adekvátabb formában fogalmazhatta meg nézeteit (*Szociológiai Szemle*, 1992/4: 61).

Csákö mint kari vezető személyiség természetesen már nem vesz részt a szakszervezeti mozgalomban, de talál egykori szakszervezeti arcával és felsőoktatáspolitikai nézeteivel összeegyeztethető megoldást, amikor az általa is támogatott szociálliberális kormány leépítéseket kezdeményez. Részlet egy korabeli napilapból: „A Szociológiai Intézet vezetése áttekintette

a helyzetet, és rájöttünk: nincs több oktatónk, mint amennyire szükség van, ezért az elbocsátások jelentősen rontanak az oktatás színvonalát. Más megoldást kellett keresnünk – mondta lapunknak az intézet igazgatóhelyettese, Csákö Mihály. A megoldás egyszerűnek tűnik: az elvont összeget a bérkeret terhére írják, azaz az intézet minden munkatársával – a takarítónőtől az egyetemi tanárig – új szerződést kötnek, alacsonyabb bérért. Az új szerződések azonos besorolásban, ám rövidebb munkaidőre köttetnek majd. A munkatársaknak így is megmarad a közalkalmazotti státusuk. Bár az »ötletgazda« az intézet vezetősége volt, mégsem hatalmi szóval kívánták rendezni a kérdést: tanácskozársra hívták össze a Szociológiai Intézet valamennyi munkatársát. Az ötvenhat főállású alkalmazott közül senkinek sem volt kifogása a tizenhárom százalékos bércsökkenés ellen. »Legfőbb célunk természetesen az oktatás fenntartása. Bízunk benne, hogy ilyen körülmények között – óvatosan fogalmazva – jelentős mértékben nem csökken majd a Szociológiai Intézet színvonala.« – mondta lapunknak Csákö.” (*Esti Hírlap*, 1995. júl. 28.: 3.)

Az ezredforduló után Csákö politikai aktivitása leginkább tiltakozásokban nyilvánul meg, pl. amikor a munka törvénykönyvét dolgozóellenes módon módosítják 2001-ben (*Magyar Hírlap*, 2001. ápr. 9.: 5.), amikor Veres András katolikus püspök állásfoglalása értelmében – az egyház elutasította az integrált oktatást. („Magyarországon ma a szegénységben élő családok gyerekeinek legalább a felét olyan osztályokban, iskolákban tanítják, ahová jórészt vagy kizárólag halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek járnak” – írják az aláírók. *Népszabadság*, 2005. júl. 25.) Aláírását adja, amikor a jobboldali tüntetéseken felbukkant az Árpád-sávós zászló (*Magyar Hírlap*, 2006. szeptember 23.: 14), amikor megjelenik az alaptörvény pre-

ambuluma (*Élet és Irodalom*, 2011. ápr. 15.: 2), amikor Horthy-emléktábla bukkan fel a debreceni kollégium falán (*Amerikai Magyar Népszava*, 2012. máj. 18.: 19).

Aktívabb politizálásba Csákó utoljára akkor kezdett, amikor 2015-ben a Független Diákszövetség szakértője lett, nemcsak tanácsait, de befolyását is mozgósította az intézmény érdekében.

* * *

Kedvenc versében (Heltai Jenő: *Szabadság*), amiből ez a két sor – *Ez nem ajándék.*

Ingyen ezt nem adják. / Hol áldozat nincs, nincs szabadság – az Iványi Gábor által felavatott Csákó-emléktáblára is felkerült, szerepel az a mondat is, amiért cselekedni a legnehezebben teljesíthető norma, hogy:

*Amíg te is csak másnál szabadabb vagy,
Te sem vagy még szabad, te is csak...
Gyáva rab vagy.*

Misi egész életében, változó élethelyzetekben, ebben az értelemben is szabad ember volt.